

The News in the Kilis Media on the Death of Mustafa Kemal Atatürk

Nermin Zahide AYDIN^{1*}

¹ Kilis 7 Aralık University, Kilis

ARTICLE INFO

Article History:

Received 12.10.2018

Received in revised

form 28.12.2018

Accepted 02.01.2019

Available online

15.01.2019

ABSTRACT

After the Republic of Turkey was established, Mustafa Kemal Pasha made innovations in many areas. The state developed rapidly after innovations were made. The health of Mustafa Kemal Atatürk, founder the Republic of Turkey, began to deteriorate towards the end of 1937. He continued to work despite the broken health. In 1938 the people of Kilis and Kilis press, which received reports that the disease in the liver was re-emerging and that his health deteriorated, made great efforts to find out the truth of the matter. Mustafa Kemal Atatürk, who devoted own life to the Turkish Nation, closed his eyes on 10 November 1938. The people of Kilis who are bound the innovations of Mustafa Kemal Atatürk and who fought under the leadership of the National Struggle, learned a great deal of sadness about the news of his death. Hundreds of people from all age groups attended the funeral. The funeral was held both in Istanbul and Ankara. Since Mustafa Kemal Atatürk established friendship relations with the states of the World it caused largely takes place in the world after his death. It was mentioned both in the local press and in the foreign press from respect and love him. In the Kilis Daily People's Newspaper which published in 1938 in Kilis, were published the news about Mustafa Kemal Atatürk of death and actions. The journal became an interpreter for the sentiments Kilis of people. In our work, we were tried to get out the devotion of Kilis people's to Mustafa Kemal Atatürk's works and innovations and sadness over his death based on the reports in the press of Kilis.

© 2019JMRFE. All rights reserved

Keywords:

The death of Atatürk, Kilis press, newspaper.

*Corresponding author's address: Kilis 7 Aralık University, Muallim Rifat Faculty of Education, Department of Elementary Education, KİLİS
e-mail: nzahideaydin@hotmail.com

Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümü Üzerine Kilis Basınında Yer Alan Haberler

Nermin Zahide AYDIN¹

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis

MAKALE BİLGİ

Makale Tarihiçesi:
Alındı 12.10.2018
Düzeltilmiş hali alındı
28.12.2018
Kabul edildi
02.01.2019
Çevrimiçi yayınlandı
15.01.2019

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, birçok alanda yenilikler yaptı. Yapılan yeniliklerden sonra devlet hızla büyüdü. Hayatı mücadele ile geçen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı, 1937 yılının sonuna doğru bozulmaya başladı. Fakat O, bozulan sağlığına rağmen çalışmaya devam etti. 1938 yılında karaciğerindeki rahatsızlığın tekrar ortaya çıktığı ve sağlığının bozulduğu haberlerini alan Kilis halkı ve Kilis basını konunun aslını öğrenmek için büyük çaba sarf etti. Hayatını Türk Milleti'ne adayan Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yumdu. Mustafa Kemal Atatürk'ün yeniliklerine bağlı olan ve Milli Mücadele döneminde O'nun önderliğinde savaşan Kilis halkı O'nun ölüm haberini büyük bir üzüntü ile öğrendi. Her yaş grubundan yüzlerce insan İstanbul ve Ankara'da yapılan cenaze törenine katıldı. Mustafa Kemal Atatürk'ün Dünya devletleri ile kurduğu dostluk ilişkisi, onun ölümünden sonra Dünya basınında geniş oranda yer almasını sağladı. Gerek dünya basınında gerekse yerli basında Mustafa Kemal'e duyulan saygı ve sevgiden bahsedildi. Kilis'te 1938 tarihinde yayınlanan Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünü ve icraatlarını anlatan haberler yayınlandı. Gazete, Kilis halkının duygularına bir anlamda tercüman oldu. Çalışmamızda Kilis basınında yer alan haberlere dayanarak Kilis halkının Mustafa Kemal Atatürk'ün eserlerine ve yeniliklerine olan bağlılıkları ve onun ölümünden duydukları üzüntü meydana çıkarılmaya çalışıldı.

© 2019 MREFD. Tüm hakları saklıdır

Anahtar Kelimeler:

Atatürk'ün ölümü, Kilis Basını, gazete

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin sonucunda büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Türkleri Anadolu'dan çıkarmak isteyen Avrupa Devletleri, Mondros Mütarekesi'ne dayanarak Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgal etmeye başlamışlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde sürdürülen mücadele sonunda bağımsızlık elde edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, muasır medeniyet seviyesine ulaşmak için ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanda yenilikler yapmış, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sağlam temeller üzerine kurulması için çalışmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kazandığı büyük zafer, dünya devletleri tarafından takdirle karşılandığı için, 1938'de vefatı sadece Türk milletinin değil aynı zamanda dünya

^{*}Sorumlu Yazarın Adresi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, KİLİS
e-posta: nzahideaydin@hotmail.com

devletlerinin de büyük bir üzüntü duymasına sebep olmuştur. Bütün Türkiye'yi yasa boğan bu olay Kilis halkını da derinden etkilemiştir.

Atatürk'ün ölümünü takip eden günlerde hem ulusal basında hem de dünya basınında, Atatürk ve yaptığı inkılaplar hakkında pek çok makale ve haber yer almıştır. Ulusal basındaki haber ve makalelerde Atatürk'ün hayatı, liderliği ve askeri başarılarının yanı sıra O'nun modern Türkiye'nin kurucusu olduğu, siyasi, iktisadi, hukuki ve kültürel alanda yaptığı yeniliklerle yok olma tehlikesi altındaki bir millete kimlik kazandırdığı ifade edilmiştir.

Atatürk'ün Ölümü

Mustafa Kemal Atatürk, çocukluk döneminde sıtma, Trablusgarp Savaşı'nda göz hastalığı (Yalçın, 2006) ve Çanakkale muharebeleri esnasında akciğer iltihabı gibi hastalıklar geçirmiş, Doğu Anadolu'da II. Ordu Kumandanı iken zaman zaman ateşi yükselmiştir. Böbrek ağrılarının tedavisi için Karlsbad Kaplıcalarına gitmiş, mütareke döneminde evinde dinlendiği sırada kulağından rahatsızlanmıştır (Eroğlu, 1986). Sakarya Meydan Muharebesi'nde üç kaburga kemiği kırılmış (Kutay, 1988), 1924 yılında bir kalp rahatsızlığı geçirmiş ve iki ay perhiz yapmıştır (Yalçın, 2006). 1923 ile 1927 yılları arasında ara ara kalp rahatsızlığı tekrarlamıştır. 1936 yılının Kasım ayında üşütme sonucu yüksek ateşle seyreden rahatsızlık geçirse de iyi bir tedavi ile sağlığına tekrar kavuşmuştur (Eroğlu, 1986). 1936 yılının sonu 1937 yılının başında Atatürk'ün halinde ve tavrında yorgunluk, bitkinlik, zayıflık ve çöküntü hali gözlenmeye başlanmıştır (Leventoğlu, 1968). Atatürk'ün ölümüne sebep olan hastalığının belirtileri ise 1937 yılının başlarında halsizlik, yorgunluk, sık sık tekrar eden burun kanamaları ve kaşıntı şeklinde görülmüştür (Eroğlu, 1986). Karaciğer yetmezliğinden kaynaklanan ilk belirtiler ortaya çıkmaya başlamıştır (Yalçın, 2006). Tahsin Uzer anılarında Atatürk'ü Dolmabahçe Sarayı'na ziyarete gittiğinde kendisine kaşıntı ve burun kanamasından şikâyeti olduğunu, bunların hepsinin karaciğer hastalığından kaynaklandığını, karnında su toplandığını söylediğini yazmıştır. *Karaciğer rahatsızlığının yeniden nüksetmesi ile ağır hasta olduğu haberleri telgrafla bütün yurda yayılmıştır (Villalta, 1982).

Atatürk'ün hastalığını ilk teşhis eden Prof Dr. Nihad Reşad Belger olmuştur (Eroğlu, 1986). Atatürk'e Ocak 1938'de yapılan muayeneden sonra siroz teşhisi konulmuştur (Kutay, 1988). Tedavi amacı ile Yalova Kaplıcalarına gitmiştir (Yalçın, 2006). Karaciğerin büyümüş ve sertleşmiş olması Atatürk'ü bir hayli halsiz ve yorgun düşürmüştü ve iştahını azaltmıştır. Yalova'daki kısa tedavi olumlu sonuç verse de ısrarlara rağmen tedaviye devam edilememiştir. Atatürk'ün Bursa'da dinlenmeden İstanbul'a gelişi ve yolculuk sırasında soğuk alması zatürreye yakalanmasına neden olmuştur. Atatürk'ün rahatsızlığının artması üzerine hükümet tarafından Fransa'dan karaciğer hastalıkları uzmanı Prof. Dr. Fissenger Ankara'ya davet edilmiştir. Ankara'ya gelen Doktor Fissenger, Atatürk'e uygulanan tedavi hakkında bilgi almış ve aynı tedaviye devam edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur (Eroğlu, 1986).

Fransız Prof. Dr. Fissenger'in Atatürk'ü muayene etmesinden sonra, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ilk resmi tebliği yayınlamıştır. Tebliğde Fissenger'in muayenesi sonucu Atatürk'ün sağlığında endişe verici bir durum olmadığı tespit edildiği ve kendisine 1,5 ay kadar istirahat tavsiyesinde bulunulduğu belirtilmiştir. Fakat Hatay meselesinin çözümünü kendi sağlığından daha önemli tutan Atatürk (Kara, 2017), 20 Mayıs 1938'de Mersin ve Adana seyahatine çıkmıştır (Kutay, 1988). Hatay işi de dâhil diğer milli

*Kilis Günlük Halk Gazetesi, 19 Haziran 1939.

işlerin hepsinin çözümü için uğraşmıştır.* Ankara'da Şehir Lokantası'nda yemeğini yerken bile Hatay meselesinin çözümü için Suriye Başvekili ile görüşmüştür.†Yorucu geçen seyahatten sonra Ankara'ya dönmüş, kısa bir süre sonra da İstanbul'a geçerek Savarona yatında dinlenmeye çekilmiştir (Eroğlu, 1986). Atatürk'ün Florya Köşkü'nden saraya gelişi esnasında geçirdiği krizden sonra Profesör Fissenger tekrar İstanbul'a davet edilmiştir. Doktor Fissenger kesinlikle yorulmamasını ve istirahat etmesini tavsiye etmiştir (Kutay, 1988). İlk günlerde sakin ve huzurlu günler geçiren Atatürk, bir süre sonra denizin rutubetli havasından olumsuz etkilenmiştir (Kutay, 1988).

Atatürk'ün Savarona yatına geçmesi ile birlikte hastalığın ikinci safhası başlamış, ayaklarda şişme ve büyüme baş göstermiştir (Eroğlu, 1986). Savarona yatında dinlendiği esnada hastalığın ilerlemesi üzerine bir gece sedye istemediği için sandalye üzerinde Dolmabahçe Sarayı'na getirilmiş(Arslan, 2008), karnında fazla biriken suyun alınması için hazırlıklar yapılmıştır(Kodal, 1999).Hastalık üçüncü safhaya intikal ettiğinde Almanya ve Avusturya'dan getirilen doktorlar hastalığa çare bulamamışlardır. Karnında su birikmesi Atatürk'ü çok fazla rahatsız ettiğinden karnındaki suyun alınması zorunlu hale gelmiştir. Ancak Atatürk operasyondan önce noteri çağırarak vasiyetnamesini düzenlemiştir. Eylül ayında su alınması için yapılan müdahaleden kısa bir süre sonra 26-27 Eylül 1938'de komaya girmiş fakat yapılan tedavi ile komadan çıkmıştır (Eroğlu, 1986). Kendisine geldiğinde uyuduğu söylene de buna inanmamıştır (Yalçın, 2006). Aradan on gün geçmeden vücudunda tekrar su toplanmıştır (Kutay, 1988).

16 Ekim 1938 Pazar günü kuru bir öksürük ile içmeye çalıştığı sütlü kahveyi bir tarafa bırakan Atatürk (Kutay, 1988) ilk ciddi komaya girmiş ve koma hali 18 Ekim 1938 günü de devam etmiştir. 19 Ekim günü komadan yavaş yavaş çıkmıştır (Eroğlu, 1986). Türk milletinin konu ile ilgili hassasiyetini bilen hükümet durumu olduğu gibi açıklamayı uygun bulmuştur. Bu nedenle Celal Bayar 17 Ekim'de toplanan doktorlardan bu hususta halkın anlayabileceği bir tebliğin neşrini istemiştir (Kutay, 1988). 7 Kasım 1938'de Atatürk'ün karnında biriken suyun tekrar alınması için ikinci operasyon yapılmış (Kutay, 1988) ve akabinde ikinci koma başlamıştır. İkinci komadan hemen sonra gözlerini açan Atatürk saatin kaç olduğunu sormuş ve hemen ardından son komaya girmiştir. 8 Kasım 1938'de başlayan bu son koma ağırlaşarak ölüm anına kadar sürmüştür (Eroğlu, 1986). Hastalığın seyri daha da kötüleşince aynı operasyonu tekrarlanmış, 9 Kasım 1938 gece yarısına kadar kurtarma çalışmaları devam etse de Mustafa Kemal Atatürk komadan çıkamamıştır (Kodal, 1999).

Doktorların belirli aralıklarla yayınladıkları raporlara, bedenine toplanmış suyun alınmasından sonraki düzelme dolayısı ile ara verildiğinden bunu şifa umudu sayan halk mutlu olmuştu (Kutay, 1988). 9 Kasım 1938'de gece yarısına kadar Atatürk'ü tedavi eden hekimler üç rapor yayınlamışlardır. Bu raporlarda Atatürk'ün sağlık durumunun kötüye gittiği açıklanmıştır (Eroğlu, 1986). Atatürk'ün ağır hasta olduğuna dair Beyrut kaynaklı telgraf ve radyoların yanı sıra,‡Kasım 1938 tarihli Beyrut'ta yayınlanan Eko Dö Siri gazetesi Fransız baskısında Atatürk'ün hayatından ümit kesildiğine dair haberler yayınlanmıştır (Kutay, 1988).

* Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937.

† Kilis Günlük Halk Gazetesi, 27 Aralık 1937.

‡ Kilis Günlük Halk Gazetesi, 26 Mayıs 1938.

Doktorların bütün çabalarına rağmen Atatürk 10 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Son sözleri ise “Saat Kaç?” olmuştur (Arslan, 2008). İstanbul’da saat 10’da resmi dairelerde bayrakların yarıya indirilmesi ve radyonun yayını kesmesi ile Atatürk’ün ölüm haberi bütün hızıyla memlekete yayılmıştır (Eroğlu, 1986). Anadolu şehirleri ise acı haberi çoğunlukla radyodan öğrenmiştir (Akseki, 2016). Atatürk’ün ölüm haberi üzerine bütün memleket matem havasına girmiştir.* Çok geçmeden Dolmabahçe Sarayı’nın bahçesindeki bayrak yarıya indirilmiştir. Atatürk’ün ölüm haberi tedavisi ile ilgilenen doktorların yazdığı raporla da doğrulanmış, gazete ve radyo vasıtasıyla halka ölüm haberi duyurulmuştur (Doğaner, 2005). Atatürk’ün ölüm haberini alan devlet yöneticileri soğukkanlı davranarak, Batı’da Atatürk sonrası ile ilgili olarak duyulan endişelerin giderilmesini sağlamış, yönetimde devamlılığın sağlanacağını işaretleri verilmiştir (Doğaner, 2005).

Hükümet tarafından Atatürk’ün ölümü ile ilgili bir tebliğ yayınlanmıştır. Bu tebliğe istinaden illerde valilikler de tebliğler yayınlayarak ölüm haberini duyurmuşlar ve toplumda düzen ve sükûnetin sağlanması yönünde tedbirler alınmasını sağlayacak direktifler vererek cenaze töreni için ayrıca talimat verileceği söylenmiş ve bayrak çekilen yerlerde bayrakların derhal yarıya indirilmesi istenmiştir (Doğaner, 2005). Anadolu’da halk gözyaşları içinde Atatürk anıtları önünde toplanmış ve radyodan yapılacak açıklamaları beklemeye başlamışlardır (Akseki, 2016).

Ölüm haberinin duyulması ile halkın yaşadığı üzüntü çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Üniversitede konu ile ilgili açıklama yapmak isteyen görevliler gözyaşlarına engel olamamış, öğrenciler gözyaşları içinde salonu terk etmişlerdir. Beyoğlu’nda bütün büyük fotoğrafçılar siyah çerçeve ve siyah tüller içine Atatürk’ün resmini koymuşlar, halk gözyaşları içinde Atatürk’ün resmini izlemiştir.† Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, devlet dairelerine veya parti merkezlerine gelen vatandaşlar üzüntülerini dile getirmişlerdir. Okullarda öğrenciler sürekli ağlamış, üniversitelerde Atatürk’e ve inkılaplarına bağlı kalınacağına dair konuşmalar yapılmış, Meclis tatil olmasına rağmen milletvekilleri toplanarak Atatürk’le ilgili anılarını anlatmışlardır. Ankara’da bulunan üç sinemanın kapatılmasına karar verilmiş, kahvehanelerde müzik çalınmamış, halk Atatürk’ün resimlerinin bulunduğu dükkân önlerinde toplanmıştır. İstanbul’da ise bütün sinema, tiyatro ve eğlence yerleri kapatılmış, ışıklı reklamlar söndürülmüş, birçok dükkânın kepenkleri indirilmiş ve sokaklarda bir hüznün havası hâkim olmuştur. İstanbul’da bulunan elçiliklerin de bayrakları yarıya indirilmiştir (Doğaner, 2005). Birçok okulda öğleden sonra ders yapılmamış, öğretmenler çocuklara Atatürk’ün ölümünden duydukları derin heyecanı teskin eden konuşmalar yapmışlardır (Akseki, 2016).

10 Kasım 1938 günü ikinci baskı yapan gazeteler ve 11 Kasım 1938 tarihli gazeteler tamamen siyah başlıkla ve genellikle tam sayfa Atatürk resimlerinin üzerine atılan sürmanşetlerle yayınlanmıştır (Akseki, 2016). Atatürk’ün ölümüne dış basında da önemli ölçüde yer verilmiştir. Yunanistan’da yayın yapan Kronos Gazetesi 12 Kasım 1938 tarihli yayınında “Elen Milleti, Türk Milleti ile birlikte matem yapmaktadır” diyerek ortak duygularını dile getirmiştir (Eroğlu, 1986). Polonya’daki gazeteler Atatürk’ün daha hayattayken bile efsanevi bir mahiyet arz ettiğini yazarken,‡ Macaristan’da yayın yapan Ujsac

*Akşam Gazetesi, 10 Teşrinisani 1938.

†Akşam Gazetesi, 11 Teşrinisani 1938.

‡Akşam Gazetesi, 12 Teşrinisani 1938.

gazetesinde Atatürk'ün ölüm haberi “Modern Türkiye'nin yaratıcısı Kemal Atatürk öldü” başlığıyla verilmiştir (Erkun, 2003). Londra Radyosu Atatürk'ün büyüklüğünden ve yaptığı inkılaplardan bahsetmiştir. İngiliz basınında dergi ve gazetelerin önemli kısmında Atatürk'ün özgeçmişinden bahsedilmiştir. İngiltere'de yayın yapan Observer, Sunday Times ve The Times gazetelerinde Atatürk'e geniş yer verilmiştir (Toksoy, 2006). The Times 11 Kasım'da Atatürk'ün ölüm haberine tam sayfa yer ayırarak askeri dehası, yöneticiliği ve Türkiye için yaptığı tüm yeniliklerden övgüyle söz etmiştir. Fransız basınında ise Atatürk'ün özelliklerinden, ülkesine yaptığı hizmetlerden ve özellikle de laik bir devlet kurmasından (Doğaner, 2005) ve hayatından bahsedilmiştir (Eroğlu, 1986). Çekoslovakya basınında Atatürk'ün yapmış olduğu inkılapların Türkiye'yi kuvvetlendirdiği ile ilgili yazılar çıkarken, †Fransa'da yayın yapan Vuayaji dergisinde, Le Journal, Temps, Matin, ve Paris Soir gibi gazetelerde Atatürk'ün ölümü ile ilgili yazılar çıkmıştır (Toksoy, 2006). Bunların yanısıra Atatürk'ün ölümü, Fransız kolonileri Cezayir ve Tunus'ta, İngiliz dominyonları olan Avustralya, İrlanda, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği'nde de üzüntü ile karşılanmış ve Türk Hükümeti'ne başsağlığı dilekleri gönderilmiştir. Atatürk'ün ölümünden Hindistanlılar da etkilenmiştir (Doğaner, 2005). Bükreş'te yayınlanan 12 Kasım 1938 tarihli Romania Gazetesi Atatürk'ün en iyi millet temsilcisi olduğunu belirtmiştir (Eroğlu, 1986). Bükreş Universal Gazetesi Atatürk'ü zamanın en önemli liderlerinden biri kabul ederek Romen milletinin bu acı günlerinde Türk milletine dostane teselli hissiyatı duyduğunu ifade etmiştir (Toksoy, 2010). Avusturya'nın en büyük gazetesi olan Neue Freie Presse de Atatürk'ün ölümü için “Türk halkı kurtarıcısı ve babasını kaybetti” şeklinde yazı çıkmıştır (Çalık, 2002) Almanya'da yayın yapan Berliner Tageblatt, Börsen Zeitung, Deutsche Allgemeine Zeitung, Völkischer Beobachter ve Correspondence Politika Diplomatic gibi gazetelerde Atatürk ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir (Toksoy, 2006). Özellikle Almanya'nın en önde gazetelerinden biri olan Frankfurter Zeitung da Türk halkının Mustafa Kemal'in ölümü ile bugün sahip olduğu her şeye minnettar olduğu adamı kaybettiğine dair yazılar yayınlanmıştır (Çalık, 2002). Hollanda gazeteleri Atatürk'ün ölüm haberini ilk sayfada büyük harflerle vermiştir. ‡İran kralı sarayda bir ay matem tutulmasını, Mısır kralı da on gün yas çekilmesini emretmiş, Arabistan basınında Atatürk'ün ölümü ile ilgili olarak yazılar çıkmıştır. Şam'da üzüntüden bayılanlar olmuş, birçok camide Atatürk için Gaip namazı kılınmıştır. §Şam'da yayınlanan Elkabes Gazetesi “Türk vatanının yapıcısı, Türk şevket ve azametinin haliki, insaniyetin en büyük hadimi Atatürk'ün ölümü ile Türk milletinin duyduğu kedere Suriyeliler bütün kalpleri ile iştirak ederler.” diyerek Suriyelilerin ortak düşüncesini yansıtmıştır (Eroğlu, 1986). Amerika'da yayın yapan New York Times, New York Herald Tribune, Western Mail gibi gazetelerde de Atatürk'ün ölümünden duyulan üzüntüden bahsedilmiştir (Toksoy, 2006). 21 Kasım 1938'de Tahran'da yayınlanan İran gazetesinde “Atatürk yalnız kahraman milletinin büyük bir şefi olmakla kalmamış, aynı zamanda insanlığında en büyük evladı olmuştur” şeklinde yazılar yayınlanmıştır. Yine aynı tarihte yayın yapan Tahran gazetesi “Bu gibi dehalar ancak görünüşte ölürlər. Çünkü hakikatte milletlerin telakkilerinde derin ve silinmez izler bırakan eserleri ile daima hayattadırlar” diyerek Atatürk'ün bütün insanlığın bir değeri olduğunu vurgulamıştır (Eroğlu, 1986).

†Akşam Gazetesi, 11 Teşrinisani 1938.

‡Akşam Gazetesi, 14 Teşrinisani 1938.

§Akşam Gazetesi, 12 Teşrinisani 1938.

§Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Kasım 1938.

Atatürk'ün ölümü Türk basınında da doğal olarak geniş yer almıştır. 10 Kasım'da akşam gazetelerinde ve ikinci baskılarını yapan gazetelerde konu çeşitli baskılarla verilmiştir (Doğaner, 2005). 10 Kasım'dan itibaren bütün gazeteler sayfalarını büyük ölçüde Atatürk'le ilgili yazı ve fotoğraflara ayırmışlardır. Çocukluk ve askerlik hayatının ayrıntılarına hemen hemen bütün gazetelerde yer verilmiştir. Ayrıca Nutuk'tan alıntılarla Milli Mücadele günlerine, Atatürk'le ilgili hatıralara ve onun devrimlerine, yabancı gazetelerdeki haber ve makalelerin tercümelerine geniş sayfalar ayrılmıştır. Yerli basında, Atatürk hakkında Türk ve yabancı devlet adamlarının beyanatlarına, İstanbul ve Anadolu şehirlerindeki anma törenlerine, halkın ve öğrencilerin şiiirlerine, cenaze merasimlerine ilişkin resmi beyannamelere ve çok sayıda Atatürk fotoğrafı yayınlanmıştır (Akseki, 2016).

Atatürk'ün vefatı üzerine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 33. Maddesi gereğince Cumhurbaşkanlığına Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda vekâlet etmiştir (Akseki, 2016). Türkiye Büyük Millet Meclisi, yeni cumhurbaşkanının seçilmesi için 11 Kasım 1938 Cuma günü toplanmış ve ittifakla İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir.* Cumhurbaşkanlığı seçimi nedeni ile istifasını veren İcra Vekilleri Heyeti'nin istifası kabul edilmiş ve yeniden başkanlığa Celal Bayar getirilmiştir. 14 Kasım'da Atatürk'ün cenaze merasimi için yapılacak sarfiyat hakkında çıkarılacak kanunu görüşmek üzere toplanan meclis görüşmelerinde çok sayıda milletvekili söz alarak Atatürk'ün ölümü ile ilgili üzüntülerini ve bu konudaki görüşlerini dile getirmişlerdir. Bakanlar Kurulu, 13 Kasım 1938'de yaptığı toplantıda cenaze töreni programını tespit etmiştir. Bundan başka Atatürk'ün cenazesinin konulacağı yerin tespiti yapılmıştır (Doğaner, 2005). Bu esnada Taksim Meydanı'nda üniversiteli gençlerinde aralarında bulunduğu kalabalık halk kitlesi toplanmış, üniversiteli gençler Atatürk'ün heykeli önünde O'nun eserlerini muhafaza edeceklerine ve izinde yürüyeceklerine dair söz verip ant içmişlerdir.†

Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp tarafından Atatürk'ün naaşının Anıtkabir yapılıncaya kadar Etnografya Müzesi'ne konulması teklif edilmiş, İçişleri Bakanı Refik Saydam'ın da desteği ile teklif kabul edilerek bu süre içinde naaşın Etnografya Müzesi'nde kalmasına karar verilmiştir (Doğaner, 2005). Ayrıca Atatürk'ün kabri için inşa edilecek olan Rasattepe'deki saha Ankara Belediyesi'ne istimlak yapılmıştır.‡

Otopsis yapıldıktan sonra Atatürk'ün naaşı 14-16 Kasım tarihlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda katafalka konulmuş (Kodal, 1999) ve 16 Kasım Çarşamba günü saat 10'da ziyarete açılmıştır (Kutay, 1988). Kalabalık bir halk kitlesi Ata'nın önünden gözyaşları içinde geçmiş, aralarında düşüp bayılanlar olmuştur.§Kadın, erkek, genç, yaşlı Türk milleti akın akın Atatürk'ün huzurundan geçmiş, çoğunluğu kadın olan ziyaretçiler sürekli ağlamıştır (Kutay, 1988). 17 Kasım tarihindeki cenaze töreninde yaşanan izdihamdan dolayı 11 vatandaş kalabalık arasında sıkışarak ölmüştür.** Atatürk'ü ziyaret esnasında tek bir kişi bile sarayın halılarına, resimlerine, kristal avizelerine bakmamış, tüm bakışlar yüksekte duran ve yanında genç subayların nöbet tuttıkları tabuta dikilmiştir (Dörner, 1997). Atatürk'ün naaşı 19 Kasım tarihinde bulunduğu yerden alınarak 20 Kasım 1938'de Ankara'ya getirilmiştir. Ankara'da Atatürk'ün cenaze töreninin yapılacağı 21 Kasım tarihinde şehirlerden köylere kadar her

* Akşam Gazetesi, 12 Teşrinisani 1938.

† Akşam Gazetesi, 14 Teşrinisani 1938.

‡ Kilis Günlük Halk Gazetesi, 31 Temmuz 1939.

§ Akşam Gazetesi, 18 Teşrinisani 1938.

** Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Kasım 1938.

yerde matem töreni yapılmıştır. Ankara istisna olmak üzere yurt çapında yapılan matem törenleri hükümetin emriyle gerçekleştirilmiştir. Dâhiliye vekili ve CHP Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam 15 Kasım'da vali ve CHP başkanlıklarına yapılacak törenlerde tatbik edilecek programı göndermiştir (Üçüncü, 2013). Atatürk'ün naaşı, 21 Kasım 1938'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde düzenlenen cenaze töreninden sonra 22 Kasım 1938 tarihinde Etnografya Müzesi'ne kaldırılmıştır (Kodal, 1999). Atatürk'ün defnedileceği yerde kabir inşaatı bitinceye kadar cenaze Etnografya müzesinde geçici olarak defnedilmiştir. 31 Mart 1939 tarihindeki defin sırasında TBMM reisi Abdülhalik Renda, başvekil Mareşal Fevzi Çakmak, Riyaseti Cumhur Umumi Kâtibi Kemal Gedelgeç, Ankara Kumandanı Vali Nevzat Tandoğan hazır bulunmuş, yapılan işlem bir protokolle tespit edilerek Meclis Başkanlığına sunulmuştur.*

Diğer taraftan Ankara'da cenaze merasimine katılmak üzere dünyanın değişik ülkelerinden çok sayıda yabancı misafirler gelmiştir (Kutay, 1988). Cenaze merasimi için İngiliz Hükümeti Akdeniz Filosu Amiral zırhlısı ile 230 kişilik bir müfreze asker, Sovyet Hükümeti ise bir zırhlı ve asker göndermiştir.†

Atatürk'ün tabutu Etnografya Müzesi'ne getirildikten sonra törenin yapıldığı yerler haricinde defin tarihine kadar Atatürk'ün heykel ve büstleri önünde altı adet meşale yakılarak her meşalenin önünde süngü takmış olarak bir asker bulundurulmuştur. Pek çok ilde Atatürk büstlerinin önünde törenler yapılmış ve gazetelerde tam sayfa bunların görüntülerine yer verilmiştir. Halkevi bulunan yerlerde Atatürk'ün eserleri hakkında söylevler verilmiş, tören radyo aracılığı ile yayınlanmıştır. Törenin gerçekleştirildiği 21 Kasım'dan 28 Kasım'a kadar 23 Kasım'da başlayacak olan Ramazan Bayramı nedeni ile okullar tatil edilmiş, törenden iki gün sonra başlayan bayram tüm yurttan matem havası içinde geçmiştir (Doğaner, 2005).

Ankara'da Atatürk'ü sonsuzluğa uğurlamak için gelen İngiliz Gazetesi Daily Mail'in özel muhabiri ve Cumhuriyetin ilan edileceğini dünyaya ilk duyuran Word Price "Ankara'ya ilk geldiğinde ancak bir kısım milleti yanında idi. Ebediyet yoluna yine Ankara'dan giderken bütün milleti arkasında ve dünya hayranlıkla yanında idi" demiştir (Kutay, 1988).

Atatürk'ün Ölümü Üzerine Kilis Basınında Yer Alan Haberler

Atatürk'ün ölüm haberinin Kilis ve çevresinde nasıl karşılandığına dair bilgileri, o döneme ait süreli yayınların yetersizliğinden dolayı tam manasıyla öğrenemiyoruz. Fakat o dönemde yayın yapan Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde yazılan yazılar ve o dönemi yaşamış ve hayatta olan kişilerden aldığımız bilgilerden Kilis halkının duygu ve hissiyatını daha rahat görebiliyoruz.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun Suriye cephesindeki yenilgisi üzerine ordu merkezi, Kilis mülki sınırları içinde yer alan Katma'ya taşınmıştır. Duyulan lüzum üzerine Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim 1918 akşamı Katma'dan Kilis'e gelmiştir (İnce, 2015). Katma'dan hareket etmeden önce erzak depolarındaki bütün yiyecek maddelerinin Kilis'e taşınmasını emretmiştir (Çolakoğlu, 1991). Mustafa Kemal Paşa, Kilisli gençler tarafından karşılanmış (Beşe, 2009), Kaymakam İbrahim Süreyya Bey ve Jandarma Komutanı Yusuf Ziya Bey ile gizli bir görüşme yapmıştır (Çolakoğlu, 1991). İngiliz tehdidine karşı gereken teşkilatı kurarak 43. Tümenden küçük bir müfrezenin Kilis'e gönderilmesini sağlamıştır (İnce, 2015).

* Kilis Günlük Halk Gazetesi, 3 Nisan 1939.

† Akşam Gazetesi, 15 Teşrinisani 1938.

İşlerini tamamladıktan sonra Katma'ya dönmüş (Çolakoğlu, 1991), fakat Kilis'ten ayrılmadan önce de zaferin kazanılacağına dair bir beyanname hazırlamıştır (İnce, 2015).

Kilis'te halkın kurduğu Cemiyet-i İslamiye'nin himayesinde oluşturulan milis güçlerinin kentlerini koruması, Mustafa Kemal Paşa üzerinde çok olumlu etki bırakmıştır. Gittiği her yerde bu davranış biçimini Kilis'i örnek göstererek övmüştür (Beşe, 2009). Milli Mücadele kazanıldıktan sonra Ata'sına bağlılığı daha da artan Kilis halkı, O'nun sağlığı ile ilgili haberleri heyecan ve korku içinde takip etmiştir. Sadece Kilis halkı değil, Atatürk'ün sağlığının bozulduğunu öğrenen Türk Milleti de, 18 Ekim 1938'den sonra sürekli olarak hekimlerin tebliğlerini takip etmişlerdir (Kutay, 1988). Atatürk'ün sağlık durumu ile ilgili olarak gazetelerde sürekli olarak bilgiler yer almıştır.*

Atatürk'ün karaciğer hastalığından muzdarip olduğunu 18 Ekim 1938 tarihli İstanbul gazetelerinde yayınlanan raporlar sayesinde büyük bir üzüntü ve heyecan içinde öğrenen Kilis halkı, büyük kurtarıcının sağlık durumunu öğrenmek için harekete geçmiştir. O dönemde Kilis'te yayın yapan Kilis Günlük Halk Gazetesi yöneticileri tarafından Anadolu Ajansı'na bir telgraf çekilerek Atatürk'ün sağlık durumu sorulmuştur. Cevaben gönderilen telgrafta Atatürk'ün sağlık durumunun iyi olduğu belirtilmiş ve hayati bulguları hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun üzerine Kilis Günlük Halk Gazetesi direktörü tarafından Atatürk'e geçmiş olsun dileklerinin yer aldığı bir telgraf çekilmiştir.

Kilis-Ankara radyosu da Atatürk'ün gün geçtikçe iyileştiği haberini vermiş, Kilis halkının merak ve endişesi giderilmiştir.† Fakat çok geçmeden Atatürk'ün sağlığı ile ilgili kötü haberler alınmıştır.

Atatürk'ün ölüm haberi Kilis'te büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Atatürk öldüğünde 10 yaşında olan ve Şehit Sakıp İlkokulu'nda öğrenci olan Kilisli Duran Kale ile yapılan görüşmede Atatürk'ün ölüm haberini alan öğretmenin kendilerine dönerek; "Çocuklar büyük Atamız ölmüş" dediğini bunun üzerine arkadaşlarıyla birlikte hemen ağlamaya başladığını anlatmıştır. Düşmanların gelip memlekete saldıracağını düşünen öğrenciler, daha da şiddetli ağlamaya başlamışlar ve ağlamaklı biçimde evlerine dönerlerken bir dükkânın önünde radyodan yüksek sesle söylenen ve hüzün dolu şarkıyı duymuşlardır:

"Atatürk'ün eserleri,
Söylenecek şimdiden geri
Siz sağ olun Türk gençleri,
Çalışanlar kalmaz geri.
Semerkantlar, Buharalar,
Türkler giydi hep karalar."

Atatürk'ün öldüğü sırada ilkokulda okuyan Kilisli şair yazar Hasan Şahmaranoğlu okula gitmek üzere evden çıkmış, Cumhuriyet Alanı'na geldiğinde kalabalık bir insan topluluğunun birbirlerine sarılarak ağladıklarını görmüş, eve geldiğinde anne ve babasının konuşmalarından Atatürk'ün öldüğünü öğrenmiş ve derin bir üzüntüye kapılmıştır.‡

Atatürk'ün cenazesi için 500000 liralık bütçe, parlamento tarafından kabul edilmiştir. Atatürk'ün naaşı üç gün üç gece İstanbul halkının ziyaretine açık bulundurulduktan sonra muazzam bir anma töreni ile Ankara'ya nakledilmiştir. Ankara'da yapılacak cenaze töreninin

* Kurun Gazetesi, 23 Teşrinievvel 1938.

† Kilis Günlük Halk Gazetesi, 24 Ekim 1938.

‡ Duran Kale ve Hasan Şahmaranoğlu ile Söyleşi\ 18 Mart 2018.

yanısıra Kilis'te de büyük bir tören yapılması kararlaştırılmıştır. Törene ait program Kilis Günlük Halk gazetesinde belirtilmiştir. Atatürk'ün ölümünün Şeker Bayramına tesadüf etmesi üzerine Kilis halkından bayramlaşma gibi merasim yapmamaları, salıncak kurmamaları, Kilis dışındaki akrabalarına bayram kutlama tebriği göndermemeleri ve kendilerine gelen kutlama tebriklerine cevap vermemeleri istenmiştir.

Atatürk'ün cenaze merasimi ile ilgili olarak Kilis'te 21 Kasım 1938 Pazartesi günü bir merasim yapılmasına, pazartesi günü bütün dairelerin ve okulların kapalı olmasına karar verilmiştir. Anma merasimi için Cumhuriyet Meydanı'nda bir kürsü hazırlanmış ve üzerine de Atatürk'ün büyük bir fotoğrafı konulmuş, kürsünün üzeri Türk bayrakları ile örtülmüştür. Kürsü, Cumhuriyet Meydanı'nın merkezine konulmuş, merasim İstiklal Marşı ile başlamıştır. İstiklal Marşı söylendikten sonra Atatürk'ün hayatı ve hizmetleri ile ilgili konuşmalar yapılmıştır. Yapılan konuşmaların herkes tarafından duyulması için belediye tarafından Cumhuriyet Meydanı'na hoparlör tesisatı yapılmıştır. Tören saat 14'te başlamış, belediyede saygı duruşunda bulunulmuştur. Hemen ardından Atatürk'ün resmi önünde saygı geçidi yapılmıştır. Ayrıca 21 Kasım 1938 Pazartesi günü saat 11'de halkevinde vatandaşların katıldığı bir tören yapılmıştır.* Bu törende Memleket Hastanesi Başhekimi tarafından Atatürk'ün gençliği, hayatı, askerliği, Türk yurduna ifa ettiği mühim hizmetleri ve eserleri hakkında bir konuşma yapılmıştır.†

Kısa bir süre sonra Atatürk'ün vasiyeti Ankara Mahkemesi'nde açılmış, büyük önderin nakit ve tahvillerini milletine bıraktığı görülmüştür. Atatürk'ün Ankara'daki defin töreninde bulunmak üzere yabancı devletler tarafından gönderilen heyet ve askeri kıtalar memleketlerine geri dönmüşlerdir.‡Kilis halkı Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntüyü her zaman hissetmiş, ölüm yıldönümünde bütün yurttaki halkevlerinde, halkevi bulunmayan yerlerde, parti merkezlerinde anma merasimi yapılmasına karar verilmiştir.§

Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde Atatürk'ün ölüm yıldönümü ile ilgili olarak bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda Atatürk'ün Türk Milletini ve devletini kurtardığı, Türk milletinin Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntünün aradan bir sene geçmesine rağmen hala dinmediği, Atatürk'ün ilke ve inkılaplarına bağlı kalınacağı yer almıştır.** Atatürk'ün ölüm yıldönümünde bütün halkevlerinde, halkevi olmayan yerlerde ise parti merkezlerinde bir anma töreni yapılmıştır. Bu töreni halkevi olan yerlerde halkevi reisleri, olmayan yerlerde parti reisleri idare etmiştir. Törene şehir ve kasabadaki en büyük mülkiye memuru başta olmak üzere askeri makam amirleri ile daire reisleri, parti ve halkevi mensupları, resmi ve hususi teşekküllerin mümessilleri davet edilmiştir. Anma töreni yapılacak yere Atatürk'ün bir büstü, eğer yoksa bir fotoğrafı konmuş ve bu köşe Türk ve parti bayrakları ile ve çiçeklerle süslenmiştir. Törenin başında kısa bir konuşmanın ardından bir dakikalık saygı duruşu yapılmış, Atatürk'ün hayatı, memleket ve millet için yaptığı büyük hizmetler anlatılmış ve İsmet İnönü'nün Atatürk hakkındaki beyanamesi okunarak toplantıya son verilmiştir. Bütün gazetelerde, baş sayfalar siyah çerçeve içine alarak Atatürk'ün hayatı, eserleri ve ölümünden

*Kilis Günlük Halk Gazetesi, 21 Kasım 1938.

†Kilis Günlük Halk Gazetesi, 1 Aralık 1938.

‡Kilis Günlük Halk Gazetesi, 1 Aralık 1938.

§Kilis Günlük Halk Gazetesi, 6 Kasım 1939.

**Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Kasım 1939.

duyulan üzüntü ile ilgili yazılar yazılmıştır. Türkiye radyosunun sabah yayınında İsmet İnönü'nün hazırladığı beyanname okunmuştur.*

Atatürk'ün ölümü Hatay'da da derin bir üzüntüye neden olmuştur. Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde Hatay'da yapılan anma törenine ait bilgiler yer almıştır. Hatay Millet Meclisi'nin toplantısı, Atatürk'ün ölümü dolayısı ile buruk bir şekilde açılmış, devlet reisi Tayfur Sökmen Atatürk'ün ölümü ile Türk milletinin ve medeniyet âleminin maruz kaldığı büyük ziya karşısında duyulan üzüntünün sınırsız olduğunu söylemiştir. Atatürk'ün aziz hatırasına hürmeten beş dakika saygı duruşu yapılmıştır.† Hatay'ın anavatana katılması ve 63. vilayet olarak kabul edilmesinden sonra Hataylılar, kırk asırlık Türk yurdunun esir olamayacağını haykıran ve onu kurtarmak için çok çalışan Atatürk'ün,‡ Hatay'ın bağımsızlığını sağladıktan sonra hayatını kaybetmesinin üzüntüsünü yaşamışlar ve Atatürk'ün mukaddes hatırasını saygıyla anmışlardır.§

Atatürk'ün öldüğü yıl olan 1938'de Kilis'in Kurtuluş günü kutlanmamıştır. Fakat ertesi yıl Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde Kilis'in kurtuluşu ile ilgili olarak Atatürk'e geniş yer verilmiştir.**

Sonuç

Atatürk'ün cenaze törenine otuzdan fazla devletin temsilcisinin katılmış olması, bütün Dünyanın Atatürk'e ve Türkiye'ye duydukları saygının bir göstergesi sayılmıştır. Atatürk'ün vefatı ile birlikte köy ve kasabalara kadar yurdun her yerinde matem törenleri gerçekleştirilmiştir. Hükümet tarafından hazırlanan program gereğince tüm yurtda olduğu gibi Kilis'te yapılan törenlere, halk büyük bir üzüntü ile katılmış ve gözyaşı dökmüştür. Radyo vasıtası ile Ankara'daki cenaze töreni canlı takip edilmiş, Atatürk'ün kaybetmenin üzüntüsü insanların derinden sarsılmasına neden olmuştur. Türk halkı törenlere farklı mekânlarda olsalar bile kalabalık bir şekilde katılarak Atatürk'e olan sevgi ve bağlılıklarını göstermişlerdir.

Atatürk'ün ölümü nedeni ile ulusal basında ve dünya basınında Atatürk'le ilgili birçok makale ve yazı kaleme alınmıştır. Dünya basını, Atatürk'ü modern Türkiye'nin kurucusu olarak kabul etmiştir. Atatürk'ün azim ve cesaretle, kısa sayılabilecek bir sürede modern bir devlet kurmuş olması bütün dünyada hayranlık ve şaşkınlık yaratmıştır. Ulusal ve yabancı basında, Atatürk'ün vatanın düşman işgalinden kurtarılmasındaki çalışmalarının yanı sıra Türk Milletine bağımsızlık ve ulusal bir kimlik kazandırılmasındaki gayretleri de vurgulanmıştır.

Türk milletinin, kendisini düşmandan kurtaran Atatürk'ün arkasından matem tutup gözyaşı dökmesi, O'na karşı duyulan minnet duygusunun en açık ifadesi olmuştur. Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde yer alan şiir ve yazıların özünde Atatürk'e duyulan minnet, saygı, hayranlık ve şükran duyguları yer almıştır. Kilis halkının, Atatürk'ün ölüm haberi, cenaze töreni ve Etnografya Müzesi'ne kaldırılması aşamalarının hepsinde aynı matem havasını devam ettirmesi Atatürk'ü ve onun fikirlerini benimsediklerinin açık bir ifadesi olmuştur.

* Kilis Günlük Halk Gazetesi, 10 Kasım 1939.

† Kilis Günlük Halk Gazetesi, 28 Kasım 1938.

‡ Kilis Günlük Halk Gazetesi, 26 Haziran 1939.

§ Kilis Günlük Halk Gazetesi, 22 Haziran 1939.

** Kilis Günlük Halk Gazetesi, 7 Aralık 1939.

Kaynakça

- Akseki, C. (2016). Atatürk'ün ölümünün Türk ulusal basına yansımaları (1938-1939). *Belgi Dergisi*, 12, 202-236.
- Akşam Gazetesi. 10 Teşrinisani 1938, 11 Teşrinisani 1938, 12 Teşrinisani 1938, 14 Teşrinisani 1938, 15 Teşrinisani 1938, 18 Teşrinisani 1938.
- Arslan, N. O. (2008). Bir liderin ölümü: Kars gazetelerinde 10 Kasımlar (1938-1960). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 47-58.
- Beşe, İ. (2009). *İşgalden Kurtuluşa Kilis Aralık 1918-1921*. Başak Matbaa, Ankara.
- Çalık, R. (2002). Atatürk'ün vefatı ve Alman basını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), 877-902.
- Çolakoğlu, Ş. (1991). *Kilis direniş-kurtuluş ve sonrası 1918-1921-1930*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Doğaner, Y. (2005). Millet liderini uğurluyor. *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 4(2), 45-64.
- Dörner, F. K. (1997). Atatürk'e veda. *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981*, 185-187.
- Erkun, F V. (2003). *Macar basınında Mustafa Kemal Atatürk*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Eroğlu, H. (1986). *Atatürk'ün hayatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İnce, H. İ. (2015). *Milli mücadele 'de Kilis*. Ankara: Başbakanlık Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kara, A. (2017). Hatay'ın anavatanına katılması hakkında yeni bir belge. *U.U. International Journal of Social Inquiry*, 10 (2), 117-134.
- Kilis Günlük Halk Gazetesi, 25 Kasım 1937, 27 Aralık 1937, 26 Mayıs 1938, 24 Ekim 1938, 21 Kasım 1938, 28 Kasım 1938, 1 Aralık 1938, 3 Nisan 1939, 19 Haziran 1939, 22 Haziran 1939, 26 Haziran 1939, 31 Temmuz 1939, 6 Kasım 1939, 10 Kasım 1939, 1 Aralık 1939, 7 Aralık 1939.
- Kodal, T. (1999). Atatürk'ün ölümü ve Denizli kamuoyu. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(5), 17-27.
- Kurun Gazetesi. 23 Teşrinievvel 1938.
- Kutay, C. (1988). *Ardında kalanlar*. İstanbul: Cem Ofset.
- Leventoğlu, M. (1968). *Atatürk'ün vasiyeti*. İstanbul: Bahar Matbaası.
- Toksoy, N. (2006). Avrupa gazetelerinde Atatürk'ün ölümüyle ilgili olarak çıkan haber ve yorumların Türk basınına yansımaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, 141-186.
- Toksoy, N. (2010). Atatürk'ün vefatının balkanlar ve ortadoğu basınındaki etkilerinin Türkiye'deki akisleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 175-210.
- Üçüncü, U. (2013). Atatürk'ün cenaze merasimi sırasında Türkiye'de yapılan matem törenleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 79-103.
- Vıllalta, J. B. (1982). *Atatürk*. Ankara: Doğumunu 100. Yılında Atatürk Yayınları.
- Yalçın, E. S. (2006). *Mustafa Kemal Atatürk, hayatı ve eseri*. Ankara: Fersa Matbaacılık.